

**ДЕРЖАВНИЦЬКА ТЕМАТИКА У ПРОГРАМНИХ ДОКУМЕНТАХ УКРАЇНСЬКИХ
ЕМІГРАНТСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД**

Державницька тематика прослідковується майже у всіх програмних документах українських емігрантських організацій, які функціонували у міжвоєнній Чехословаччині.

Дана стаття написана на основі документу із Празького архіву, опублікованого чеським істориком С. Тейхмановою в журналі «Slovanský pšehled» за 1992 р. [1, S. 184-195].

Серед українських емігрантських організацій найбільш відомими були такі: Українська Народна Республіка (УНР), або так званий Петлюрівський рух. Уже сама назва руху показує, хто його свого часу очолював. Це був український генерал Петлюра, якого 25 травня 1926 р. було вбито в Парижі, а після його смерті на чолі руху і головою уряду й головнокомандуючим українською армією став др. Андрій Левицький, який мешкав у Варшаві.

Згідно з програмою рух відстоює ідею створення незалежної української держави, але лише на тих українських землях, які не знаходяться під контролем Польщі, концепція руху – республіканська, яка найбільше відповідає широким масам українського народу.

Свого часу ця група із всіх українських політичних груп була найактивнішою, і це було в ті роки, коли в зовнішній орієнтації спиралася на Францію, але з того часу, коли її керівництво, передусім її голова др. Андрій Левицький і колишній генерал російської армії, який теж мешкав у Варшаві, Володимир Сальський та інші, насамперед з погляду морального й фінансового вибрали орієнтацію на Польщу, її значення і вплив в середовищі української еміграції різко впали. Підкреслено в документі, що стосунки між поляками та українцями з давніх-давен були ворожими, і тому більшість української еміграції орієнтацію Левицького і Ко на Польщу завжди засуджувала. Навіть деякі відомі діячі УНР відкрито заявляли про те, що орієнтація на Польщу взагалі не відповідає настроям українського народу і що тільки надзвичайні обставини змушували українців співпрацювати з Польщею і польськими урядовими колами.

Польська влада ніколи не приховувала своєї недовіри рухові УНР, хоча фінансово підтримувала його: 1 000 000 крон щомісяця, залежно від того, наскільки польським урядовим колам була вигідна діяльність служб УНР. З роками ця фінансова підтримка зменшувалася. Крім Польщі, УНР отримувала фінансову підтримку і від англійських політичних кіл (в 1931 р. – 35 000 фунтів стерлінгів), меценатом руху був і Якуб Макогон.

Фінансова криза УНР у першій половині 30-х рр. стала однією з головних причин значних розбіжностей, які виникли в її керівництві і досягли свого апогею в 1933 р. Частина керівних діячів УНР вимагає, щоб організація полишила полонофільську політику, зреклася або хоча б зменшила орієнтацію на Польщу. Водночас ця антипольська група в УНР вказує на те, що УНР могла б досягти успіху в Англії лише в тому випадку, якщо відійде від орієнтації на Польщу. Цієї ж думки дотримуються й деякі англійські політики.

Головні представники УНР знаходяться переважно в Польщі, Франції та ЧСР. У Польщі, крім др. Андрія Левицького, побував і генерал Володимир Сальський, а також колишній писар інформаційної служби УНР полковник Чоботарів.

Генерал Сальський фігурує як міністр військової справи, або воєнної ради УНР, керує у Варшаві підготовкою військових спеціалістів УНР і підтримує зв'язки з Радянською Україною. Вже не раз у вищих колах УНР велися розмови про необхідність реорганізації військового міністерства УНР у такий спосіб, щоб генерал Сальський був визнаний як диктатор майбутньої України. Більшість членів уряду УНР підтримувала цю ідею, але вимагала, щоб диктатура була запроваджена тільки в Україні й ніколи не поширювалася на еміграцію на чужині тому, що поширення її там зробило б негативний вплив на Європу, на ту Європу, яка звикла вести переговори тільки з урядом УНР.

Внаслідок радянсько-польського зближення та деяких інших зовнішньополітичних факторів на середину 30-х рр. падає значення УНР для Польщі і авторитет цієї організації в рядах української еміграції. Влітку 1938 р. проф. Швець на загальних зборах відомого українського союзу «Єдність» у Празі запропонував виключити прихильників УНР із організації «Союз українських пластунів-емігрантів» (скаутська організація) і союзу «Українська спілка ім. Мазепи» та інших організацій. Так між прихильниками УНР та іншою частиною української еміграції в ЧСР стосунки стали ворожими.

Із середини 30-х рр. головним противником УНР була Організація український націоналістів (ОУН) Коновальця, яка, спираючись на принципи Петлюри, почала на зборах і в пресі доводити, що Петлюра загинув через згубну політику своїх прихильників, які брали участь у різних польських комбінаціях і антирадянських акціях і що після його смерті тільки вона одна стоїть на принципах Петлюри і продовжує його справу в боротьбі за незалежну Українську державу. Проти такої агітації ОУН всіма можливими засобами вела боротьбу УНР, за допомогою мецената Макогона було видано декілька політичних брошур проти українських націоналістів. У цій боротьбі УНР підтримувала українська соціал-демократична партія.

Під впливом ОУН в ЧСР знаходилися такі українські організації як Республікансько-демократичний клуб у Празі, Українське об'єднання в ЧСР, Союз українських журналістів і письменників на чужині, Союз українських старшин в ЧСР та Український жіночий союз в ЧСР. Активними діячами цих організацій були проф. О. Безпалько, доц. Феденко, проф. Андрій Яковлів, Степан Сірополко, інженер Василь Прохода, Сінаїе Мирнійова та інші. Товариства включилися до інтенсивної просвітницької праці, культурницької діяльності, у яких відбувалося поширення та утвердження державницької ідеї.

Рух Скоропадського.

Програма руху збігається з програмою партії державних хліборобів «Головна хліборобська управа», якій підкорялися гетьманські хліборобські організації, що знаходилися як у Європі, так і в Америці. Головне в діяльності П. Скоропадського, який, як відомо, свого часу був генерал-ад'ютантом імператора Миколи II, а потім у 1917 і 1918 рр. при допомозі німців гетьманом України, тримати курс на створення сильної монархістської гетьманської партії, з допомогою якої влада в Україні перейшла б у його руки.

Мешкаючи постійно на своїй власній віллі у Ванзее, що під Берліном, Павло Скоропадський, фінансово добре забезпечений, мав добрі стосунки з групою письменника Розенберга та групою військових, що наближені до особи імперського президента Гіндербурга, отже, орієнтований на Німеччину. Водночас, у Польщі існував його центр, яким керував зять граф Монтрезор, а у Львові виходив гетьманський часопис «Хліборобський шлях», який до Польщі ставився більш ніж лояльно.

Павло Скоропадський підтримував зв'язки із російськими монархістськими колами, свідченням цього був той факт, що влітку 1933 р. до нього в Берлін приїздив капітан Граф, шеф канцелярії великого князя Кирила Володимировича, який проголошував себе російським царем і вів переговори з Скоропадським про створення спільного російсько-українського антибільшовицького фронту, і там обговорювалося питання російсько-української державної федерації. З боку Німеччини на цих переговорах був присутній др. Моц, який вважався спеціалістом з російських питань і був людиною Розенберга.

Головні зусилля Скоропадський спрямовував на Англію, прагнучи досягти угоди між Німеччиною та Англією щодо українського питання, питання про відродження Великої Соборної України. Тут він знаходить підтримку як німецького, так і англійського капіталу. У Лондоні вже декілька років функціонувало «Англо-українське товариство за незалежність України», яке видавало щомісячник англійською мовою «Investigator», редактором якого був Коростовець, син колишнього російського дипломата Коростовцева, який помер в 1933 р. Українському питанню приділялася значна увага і в політичному салоні леді Асквіт в Лондоні.

Особливо багато прихильників у руху Скоропадського було в Америці і Канаді, де вдалося створити велику масову організацію із українських емігрантів і переселенців «Січ», яка нараховувала 50 000 членів, її організаційна структура, військова, мала значні фінансові кошти і видавала в Чикаго свій власний журнал «Січ», який розсилався до всіх центрів української еміграції, насамперед Східної Галичини. Очолював цю організацію полковник Олександр Шаповал, а у Празі із емігрантів гарячим прихильником Скоропадського був генерал Михайло Омелянович-Павленко.

У ЧСР прихильники руху Скоропадського об'єднані в організаціях Союз хліборобів гетьманців, Товариство Запорожців, Клуб українських старшин у Празі та Товариство Святого Василя Великого. Активно працювали у першій організації інженер Павло Зос, полковники Росіневич та Василь Мурашко.

У Товаристві Запорожців великий вплив мав генерал Омелянович-Павленко, який відкрито заявляв про свою прихильність до ідей Скоропадського на відродження Великої Соборної України. Водночас, організація подібного типу існувала у Франції, де її ідеологічним

вождем був полковник Дубовій. Почесними членами цієї французької організації «Товариства Запорозців», крім згаданого генерала Омелянович-Павленка, були генерали Василь Вишиваний, який з 1933 р. мешкав у Відні, Пресовський працював у Франції та Базельський з Польщі. Ця французька організація «Запорозців» не стала відкрито на бік Скоропадського, хоча більшість її членів були прихильниками Гетьманщини. У Парижі мешкав колишній співпрацівник Скоропадського Крістіаківський, який виконував важливу роботу для колишнього гетьмана, насамперед підтримував зв'язки з російськими групами в Парижі, які підтримували ідеї Скоропадського.

У середині 30-х рр. генерал Омелянович-Павленко планував об'єднати Товариство Запорозців та організацію Унакото (Українське національне козацьке товариство) – головні фігури – генерали Й. Орлов і Гулей Руденко, – які мешкали в Софії, яке підтримувалося рухом Івана Полтавця Остряниці, який жив у Мюнхені й був прихильником нацистської ідеології.

Певну активність у царині культурно-освітницької роботи серед карпато-русинської молоді Підкарпатської Русі проводили члени Товариства Святого Василя Великого, щоб остання була вихована в українському дусі, головою товариства був священник Василь Гапко, а секретарем Степан Росоха.

Організація Український Націоналістів (ОУН).

Історія цієї організації така: сформувалась вона на базі колишньої Ліги українських націоналістів (ЛУН), у більшості випадків її членами були колишні офіцери українських армій, її відділення були у всіх європейських країнах та Америці, прагнула на чисто націоналістичній основі досягти незалежності України. Істинним вождем її був колишній полковник української армії Євген Коновалець, найближчими соратниками його були інженер Микола Сціборський (проживав у Парижі), інженер Андріївський (мешкав у Бельгії), Бойко (проживав у Женеві) та інженер Володимир Мартінець з Львова, редактор і видавець часопису «Розбудова нації» (мешкав у Празі). Усі четверо разом з Є. Коновальцем утворили так званий «Провід ОУН».

У ЧСР група Є. Коновальця не мала чіткої організації, її представники жили і працювали розрізнено. У середині 30-х рр. провідну роль відігравав інженер Леонід Костарів, але влітку 1933 р. був виключений із руху через критику Коновальця та його найближчих співвітчизників за їх германофільську орієнтацію. Л. Костарів одночасно вказував на те, що в ОУН переважає східно-галицька проблематика, а варто б займатися загальноукраїнськими проблемами. Свідченням цього є й те, що берлінський резидент Коновальця Ріко Йарі мав широкі політичні зв'язки у Східній Галичині, що забезпечувало підтримку його політичної діяльності. Вона проявилась в активізації діяльності в Берліні «Союзу українських старшин» разом з так званою «Українською громадою», які у серпні 1933 р. утворили одну спільну організацію «Українське об'єднання», членами якого стали ряд колишніх військовослужбовців чи прибічників гетьмана Івана Полтавця Остряниці, які жили у Берліні. Прихильників Коновальця еднало прагнення об'єднати всі українські організації в Берліні, але цього не вдалося зробити тому, що прихильники Скоропадського не бажали стати членами «Українського об'єднання».

Серед молоді Східної Галичини Коновалець і його націоналістична програма були надзвичайно популярні і молодь готова за цю ідею принести будь-які жертви. Крім того, у Східній Галичині Коновальцю підкорялася й Українська військова організація (УВО), членами якої були істинні патріоти України незалежно від політичної орієнтації.

У ЧСР під впливом ОУН перебувають такі організації як Центральний Союз Українського студентства (ЦСУС), який об'єднує всі студентські профспілкові організації в еміграції, Східній Галичині і Буковині – 30. Активними діячами Союзу були Ярослав Барановський, Василь Орелецький, В. Колодій, Д. Козицький, П. Міровіц, сини проф. Антоновича, письменника Олеса Кандиби, журналіста Мухіна та ряд інших. Більшість української молоді, яка навчалася в ЧСР, офіційно вважала себе членами ОУН або поділяла її програму боротьби за незалежну Українську державу. ЦСУС мала свої періодичні видання, це «Студентський вісник» та «Студентський шлях».

Союз Українських емігрантських організацій в ЧСР, який об'єднував п'ять організацій і серед них найбільшу «Українську громаду» в ЧСР, яка нараховувала 285 членів та мала філіали в Празі, Ліберці, Брно, Мімоні, Пшибрамі, Лібштаті, Турнові, на курорті Белаград, Оломоуці, Тренчині і Кошицях. Головними завданнями Союзу було об'єднати широкі кола українців-емігрантів в ЧСР на захист матеріальних, правових інтересів, проводити культурницьку роботу,

подавати допомогу різним групам українців-емігрантів в ЧСР, представляти їхні інтереси в громадських і приватних інституціях, організаціях і перед особами, які надають або бажають надати допомогу емігрантам.

Низка об'єднань, а саме культурний союз «Єдність» та «Український всепартійний робітничий союз» вийшли з вищезгаданого об'єднання, через незгоду з тим, що ОУН проводила в «Союзі» свою політичну програму.

Незначними за кількістю членів були такі об'єднання як «Союз українських пластунів-емігрантів» (скаутська організація), «Українсько-литовське студентське товариство», «Український Сокол» у Празі та український студентський союз «Зареда». Почесними членами першої із них були др. Северін Левицький, др. О. Лісовський, митрополит А. Шептицький і генерал Клецанда. Метою ж студентського союзу «Зареда» була пропаганда української національної ідеї через літературу й мистецтво давати бій українському пацифізму та виховувати молодь з сильним характером. Серед активістів «Зареди» були Я. Барановський, М. Антонович, О. Кандиба, М. Мухін, М. Міцкевич, У. Самчук та ін. Всі члени союзу були і членами «Української військової організації» (УВО).

Українська партія соціалістів-революціонерів за своєю програмою найближче стояла до комуністичної партії, серед української закордонної еміграції відомими були, в тому числі і в Чехословаччині, Роніс Александер, Чернуха, Микита Харус, Сквирський, Микита Шаповал, Никифор Григор'єв, Л. Шрамченко, П. Багацький та інші. Партія СР мала свій періодичний орган – часопис «Трудова Україна», який в 1933 р. гостро засуджував антиукраїнську політику у Східній Галичині, Буковині та Підкарпатській Русі, а партія прагнула бути незалежною як від ЧСР, так і від Польщі і Румунії. При партії існувала так звана «Народна українська рада», яка прагнула представляти тимчасову українську владу, але в цьому прагненні не досягла успіху.

Під впливом партії СР в Чехословаччині були наступні українські організації: Український всепрофесійний робітничий союз, Український Соціологічний інститут, Українська жіноча національна рада, Український громадський видавничий фонд, Український комітет в ЧСР, Українська селянська спілка, Соціалістичний клуб, Союз «Українська просвіта», Союз українських журналістів і письменників. Завданнями цих союзів були культурно-просвітницька робота серед української еміграції, а також пропаганда української національної ідеї, розширення контактів з російськими та білоруськими соціалістами-революціонерами, взаємодопомога селянам-біженцям, підтримка професійних інтересів українських журналістів і письменників та налагодження зв'язків з іншими журналістськими і письменницькими організаціями. Відомими діячами були проф. Іван Паливода, Софія Русова, Леонід Білецький, Павло Богатський, Борис Гомзин та інші.

Українська соціал-демократична партія стояла на платформі II Інтернаціоналу, її політичною метою, що й записано в програмних документах, було утворення незалежної української держави з соціалістичною більшістю при владі. Прагнула заручитися підтримкою своїх членів в інших європейських країнах та налагодити зв'язки із західноєвропейськими соціал-демократичними партіями. У партії активно працювали професори Ісак Мазепа, Борис Матюшенко, Йосип Безпалько, Фанас Феденко, доцент і журналіст Іпполіт Бочковський та інші.

Певний вплив українська соціал-демократична партія мала в Союзі українських журналістів і письменників на чужині та в Товаристві друзів української господарської академії, яку, до речі, очолював соціал-демократ професор Б. Матюшенко.

Українська радикально-демократична партія була єдиною з українських політичних партій в ЧСР, яка підтримувала уряд УНР та його державницьку платформу. Керівники УРДП одночасно були відомими особами в уряді УНР. Виконавчий комітет партії перебував у Польщі, де у Львові виходило її ревю «Вісник», редагував його відомий український журналіст Донцов. Він був прихильником нового виду націоналізму і проголошував за необхідне об'єднання України і її культури із Західною Європою.

Відомою групою українських емігрантів у Чехословаччині була Директорія УНР, троє із колишніх членів її жили в ЧСР, а саме, Андрій Макаренко, Федір Швець та Опанас Андріївський. Незважаючи на поразку в Києві в 1919 р., Директорія і в еміграції вважала себе легальним урядом України. Всі троє названих її представників зійшлися на тому, що цей уряд врешті-решт повинен діяти. Для цього А. Макаренко проробив певну підготовчу роботу, і тільки він мав право репрезентувати за кордоном законний уряд України, посилаючись при цьому на рішення так званого трудового конгресу від 19 січня 1919 р. в Києві. Першим кроком

Директорії повинен був бути такий: всі українські уряди за кордоном будуть оголошені самозваними.

При Директорії і далі працювала так звана «Військова рада», очолювана українським генералом Валентином Максимовичем Трутенко, секретарем був відомий український генерал Омелянович-Павленко. Разом з ними співпрацювали генерал Осецький, який жив у Бельгії, та генерал Микола Шаповал, що мешкав у Франції.

Маловідомими, які до того ж мало впливали на політичне життя української еміграції в ЧСР, були: Орден українських націоналістів, група незалежних українських монархістів, організація Макогона, «Вільне козацтво», «Союз малоросів», Українське військово наукове товариство (УВНТ) та інші. В останньому активно співпрацювали генерали Омелянович-Павленко, Сидорін, Петрів, генерал князь Масальський, Базіловський, Пресовський, виношувалася ідея перетворити УВНТ в тимчасовий український генеральний штаб.

Ідеї української державності пропагувала й низка періодичних видань української еміграції, а саме: «Вільне козацтво», «Козацтво», «Український тиждень», «Розбудова нації», «Гуртуймося», «Вільна трибуна» (редактор – відомий політичний діяч із Східної Галичини Юліан Бачинський), хоча ряд з них через фінансову скруту виходив нерегулярно.

Втрата національної державності у 1920-х рр. змусила учасників українського національного-визвольного руху 1917 – 1920 рр. вдатися до осмислення здобутків, аналізу зроблених помилок. Черговий період бездержавності сприяв мобілізації їх зусиль та супроводжувався активізацією культурницької праці. Однак українські землі у черговий раз зазнали розподілу. Співробітники владних структур різних форм української державності у більшості опинились в еміграції і там зберігали й поширювали ідею української державності. Найбільша кількість з них опинилася в Чехословаччині, уряд якої всіляко сприяв її науковій і культурницькій діяльності.

Як свідчить матеріал документу, українська еміграція в ЧСР ніколи не була єдиною, йшло постійне протистояння організацій, груп, окремих діячів цілям, методам і шляхам відновлення незалежної держави Україна, на яких землях це має бути, якими шляхами цього досягти, форми майбутньої незалежної української держави були різні – від монархії у вигляді гетьманату – до республіки із соціалістами на чолі. І це протистояння накладало негативний відбиток на дії лідерів української еміграції, на процес їхнього єднання та вироблення спільної програми боротьби за вільну демократичну Україну. А прихід нацистів до влади в Німеччині та ускладнення міжнародної обстановки напередодні Другої світової війни зробили майже неможливими часткове здійснення тих державотворчих програм, які були на озброєнні української еміграції в ЧСР.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Tejchmanova S. Dokument o ukrajinske emigrace v mezivzbleimim Iieskoslovensku // Slovanský pshhled. – 1992. – 2.

П.С. Григорчук, В.А. Тучинський

ІСТОРІОГРАФІЯ ПОЛІТИКИ БІЛЬШОВИЦЬКОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІВ ГАЛУЗІ КУЛЬТУРИ НА ПОЧАТКУ 20-Х РР. ХХ СТ.

У наш час, коли українське суспільство, зазнаючи глибоких змін, знаходиться на шляху розбудови і становлення суверенної Української держави, відбувається відродження культури та національної самосвідомості громадян. У цих умовах зростає необхідність переосмислення та усвідомлення процесів історичного минулого, що покладає на історичну науку велику відповідальність. Узагальнення та аналіз набутого досвіду дає можливість формувати більш вдалі варіанти нинішніх проблем на основі минулих років.

Важливим напрямком та актуальним завданням історичної науки є дослідження переломних етапів історії України. Одним з цих складних і суперечливих періодів в українській історії є початок 20-х рр. ХХ ст. – період утвердження радянської влади, коли закладалися підвалини державної політики в галузі культури, яка збігалася в часі з розгортанням більшовиками так званої культурної революції та введенням нової економічної політики. Серед умов, у яких розгортався цей процес, необхідно виділити національну проблему, яка була в той час досить актуальною. Під впливом визвольних змагань 1917-1920 рр. зросло національне